

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 322

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.23.14>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН

THEORETICAL BASES OF RESEARCH OF THE STATE-CHURCH RELATIONS

Мегела Р.Р.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

В увяленні багатьох учених політологія являє собою міждисциплінарну науку, предметом вивчення якої є тенденції і закони функціонування й розвитку політичного життя, яка відображає реальну діяльність суб'єктів політики щодо політичної влади і політичних процесів. Ці проблеми вивчаються не тільки політологією, але й філософією, соціологією, релігієзнавством, державно-правовою наукою тощо. Політологія ж вивчає їх, інтегруючи в собі окремі аспекти різних наукових дисциплін.

Політична наука має потужний методологічно-дослідницький інструментарій, який дозволяє науковцям вирішувати найрізноманітніші евристичні завдання як теоретичного, так і прикладного характеру. Фундаментальними для української політичної науки є дослідження її понятійно-категоріального апарату.

У роботі проаналізовано поняття «державно-церковні відносини». У статті описано поняття «релігія», «релігійні організації», «церква», «держава». Релігієзнавці виокремлюють чотири основних типи релігійних організацій: церква, деномінація, секта, культ, поняття яких проаналізовано в статті.

В роботі досліджено трактування поняття «держава» за одним з творців політичної науки, англійським філософом Т. Гоббсом, який у класичній праці «Левіафан» розглядає проблеми походження і сутності держави, природи влади.

Розглянуто юридичні теорії держави, що виникли в Західній Європі в XIX ст., в працях різних вчених, а саме К. Гербер, П. Лабанд із Німеччини, А. Дайсі з Англії, А. Есмен із Франції. В роботі розглядають державу як єдиний суб'єкт права або «верхову юридичну особу», що має єдину волю й діє в зовнішніх та приватноправових відносинах. Концепція держави як юридичної особи має давню історію.

У роботі досліджено особливості державно-церковних відносин. Характерні особливості державно-церковних відносин в працях різних науковців. Проаналізовано різні види державно-церковних відносин та їх особливості. Описано визначення та значення видів державно-церковних відносин. Основні типи відносин між церквою і державою почали складатися в епоху Відродження. Державно-церковні відносини повинні будуватися на принципах віротерпимості, свободи віросповідання та свободи совісті.

Ключові слова: церква, держава, політика, державно-церковні відносини, політологія.

According to many scholars, political science is an interdisciplinary science, the subject of which is the study the trends and laws of functioning and development of political life, which reflects the real activities of political actors in relation to political power and political processes. These problems are studied not only by political science, but also by philosophy, sociology, religious studies, state and legal science, and so on. Political science, from one side, studies them, integrating certain aspects of various scientific disciplines.

Political science has a powerful methodological and research tools that allow scientists to solve a variety of heuristic problems, both theoretical and applied. Fundamental to Ukrainian political science is the study of its conceptual and categorical apparatus.

The concept of "state-church relations" is analyzed in the work. The article describes the concepts of "religion", "religious organizations", "church", "state". Religious scholars distinguish four main types of religious organizations: church, denomination, sect, cult, the concepts of which are analyzed in the article.

The interpretation of the concept of "state", according to one of the creators of political science, the English philosopher T. Hobbes, who in the classic work "Leviathan" considers the problems of origin and essence of the state, the nature of power is examined in the paper.

The legal theories of the state that emerged in Western Europe in the XIX century are considered, in the works of various scientists, namely K. Gerber, P. Laband from Germany, A. Daisy from England, A. Esman from France. The state as a single subject of law or a "supreme legal entity" that has a single will and acts in foreign and private law relations is considered in the paper. The concept of the state as a legal entity has a long history.

The peculiarities of state-church relations are investigated in the work. Characteristic features of state-church relations in the works of various scholars. Different types of state-church relations and their features are analyzed. The definition and significance of types of state - church relations are described. The main types of relations between church and state began to take shape in the Renaissance. State-church relations should be based on the principles: religious tolerance, freedom of religion and freedom of conscience.

Key words: church, state, politics, state-church relations, political science.

Постановка проблеми. Питання державно-церковних відносин завжди були актуальною темою дослідження серед науковців. Поняття «державно-церковні відносини» по-різному трактується різними науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості державно-церковних відносин досліджуються такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як К. Дьорем, А.М. Колодний, Ю.Г. Кальниш, М.М. Палінчак, Ю. Шемшученко, В. Горбатенько та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Важливим аспектом дослідження є поняття державно-церковних відносин. Особливості впливу релігії на державно-церковні відносини.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є теоретичні аспекти поняття «державно-церковні відносини».

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий дослідник проблем свободи релігії К. Дьорем наголошує на важливості розробки точних термінів, точних формулювань для виваженої політики. Автор звертає увагу на те, що неточні визначення в законах, які регулюють діяльність релігійних об'єднань, можуть призвести до «загрози дискримінації релігійних груп, котрі виявляються на межі визначення» [2, с. 15].

Важливе методологічне значення в контексті досліджуваної проблеми має й порада відомого вітчизняного вченого А. Колодного щодо того, що понятійно-категоріальний апарат, яким ми оперуємо у своїх публікаціях, має бути суворо науковим, толерантним, конфесійно незаангажованим. Будь-яка наукова некоректність може бути використана як аргумент для розпалювання міжконфесійної ворожнечі, поглиблення нетолерантності й непорозуміння у міжконфесійних відносинах. Науковець вправі піддавати критичним оцінкам не віровчення конфесій, а лише вихід їх організаційних структур за сфери того, що є власне релігійним, наприклад, вихід у сфери політики, економіки тощо. З огляду на це поняття «релігія», «релігійні організації», «церква», «державна», «державно-церковні відносини», набувають особливого значення і вимагають коректних інтерпретацій.

Релігія – це дуже складне суспільне явище. Водночас вона є і світоглядом, і суспільно-історичним феноменом, і складником культурного життя, і елементом суспільної надбудови. Вона має індивідуальний і суспільний рівні свого вияву, існує у величезному спектрі конфесій. Розмаїття типів, форм і функцій релігії – як історичних, так і сучасних – робить практично неможливим її стисле та однозначне визначення. Достатньо зазначити, що в сучасному релігієзнавстві нараховується понад 300 таких визначень [8]. З одного

боку, це свідчить про складність феномена релігії, який охоплює «світ видимий та невидимий», з іншого – на визначення цього феномена впливає суб'єктивна орієнтація дослідника, його темперамент і навіть його розуміння добра і зла [6, с. 51]. У своїх спробах визначити природу релігії дослідники найчастіше звертаються до латинського терміну *religio*, який має понад 10 значень. Їх можна згрупувати в такі поняття, як святість (благоговіння), совість (благочестя), милосердя, святиня – предмети й місця релігійного поклоніння надприродним силам (у «невидимому світі»), а також звести до явищ природи, суспільства, різноманітних проявів духовного життя (у «видимому світі»). Мають рацію ті дослідники, які виводять це слово від латинського *religare* (пов'язувати, зв'язувати) і віддають перевагу його етимології, запропонованій християнським апологетом Лактанцієм (близько 250 – після 325 рр.). Відтоді релігія постала як засіб зв'язку людини з Богом у служінні Йому й покорі через благочестя, а завдяки християнству термін «релігія» згодом увійшов в усі європейські мови.

Богословське розуміння церкви та держави і відносин між ними варте більш докладного висвітлення. З точки зору богослов'я історичне становлення держави відбувалося в руслі Божого промислу, при цьому поступово набирало ваги віддалення суспільства від послуху Богові як упорядника всіх світських справ. Необхідність мати земного правителя була усвідомлена людьми на певному етапі їх розвитку. Таким чином, виникнення земної держави необхідно розуміти не як споконвічно Богом установлену реальність, а як надання Богом можливості людям упорядкувати своє суспільне життя згідно з їхнім вільним волевиявленням, щоб таке впорядкування, яке є відповіддю на спотворену гріхом реальність, допомогло уникнути ще більшого гріха через протидію йому засобами світської влади. Про це зазначається в «Основах соціальної концепції Української Православної Церкви» (2002). Увага в цьому виданні акцентується також на тому, що у взаємовідносинах між церквою і державою потрібно враховувати відмінність їхньої природи: церква заснована безпосередньо Господом Ісусом Христом милістю Божою, тоді як богоустановленість державної влади виявляє себе в історичному процесі опосередковано. Метою церкви є вічне спасіння людей, мета держави полягає в забезпеченні їх загального добробуту [5, с. 8, 10].

Релігієзнавці виокремлюють чотири основних типи релігійних організацій: церква, деномінація, секта, культ. Структура будь-якої з цих організацій зумовлена в християнстві традицією, церковним правом чи статутом, апостольськими правилами, конституціями тощо. Організаційні принципи визначають складники кожної з організацій,

сукупність позицій і ролей, правила субординації і координації діяльності членів та окремих ланок, вузли діяльності і, відповідно, групи діячів, покликаних забезпечити єдність об'єднання [3, с. 35]. Це наочно проілюстровано в табл. 1, складеній нами на основі аналізу низки джерел.

Як видно з табл. 1, типи перелічених вище релігійних організацій відрізняються за декількома позиціями: як мислиться та будується організаційна структура, яким є ставлення до світського життя (суспільства, держави), хто може стати членом цієї спільноти і який буде мати при цьому статус, як мислиться досягнення або набуття спасіння.

Загальноприйнятим у політології є положення, згідно з яким центральним, базовим елементом політичної системи суспільства є держава. Вона є одним із головних надбань людства і відіграє вирішальну роль у житті будь-якого суспільства.

Завдяки утвердженню держави як політичної системи управління суспільством людство перейшло від стадії дикості й варварства до цивілізованості.

У різних філософських, соціологічних і політологічних теоріях поняття «держава» має неоднаковий зміст. Так, один із творців політичної науки, англійський філософ Т. Гоббс у класичній праці «Левіафан» розглядає проблеми походження і сутності держави, природи влади. На його думку, «природжена жадоба» людей укупі з неможливістю її задовольнити породжували в давні часи ситуацію «війна всіх проти всіх», що зумовлювало надзвичайно агресивну активність суспільства. Бажання позбутися страху за своє життя змусило людину переходити від «природного стану» до суспільного буття, делегувати свободу штучному і раціональному утворенню – державі. За Т. Гоббсом, народ добровільно, за взаємною згодою

Таблиця 1

Особливості основних типів релігійних організацій

Тип	Особливості
<i>I. Організаційна структура</i>	
Церква	Характеризується складною ієрархічною, централізованою структурою, наявний поділ на духовенство і мирян
Деномінація	Організаційно наближена до церкви, тяжіє до бюрократичного типу управління, за збереження демократичних традицій наявний елемент централізації та ієрархії
Секта	Проголошує принципи рівності і братерства, духовенство відсутнє. На чолі спільноти стоїть лідер – харизматик, влада якого є абсолютною
Культ	За повної відсутності організаційної структури існує тільки завдяки ентузіазму adeptів. Очолює культ лідер харизматичного типу
<i>II. Ставлення до світу</i>	
Церква	Прагне до універсалізму, тому не протиставляє себе світу, прагне приймати його порядки і вписуватися в наявну соціальну структуру. Проповідницька діяльність адресується до всього суспільства
Деномінація	Відмовляється від позиції ізоляціонізму, членам приписує не лише релігійну, а й соціальну активність, діяльність на користь суспільства і держави
Секта	Здебільшого (з незначними винятками) не сприймає мирські порядки. Будується на принципі ізоляціонізму, що пояснюється ексклюзивністю (винятковістю) того шляху, який передбачений adeptам для спасіння
Культ	Секулярні цінності можуть відкидатися, ставлення до світу негативне
<i>III. Принцип членства</i>	
Церква	Членство неконтрольоване, здебільшого визначається не вільним вибором індивіда, а традицією (за фактом народження в певному культурному середовищі). Послідовники анонімні, вимоги до adeptів помірковані
Деномінація	«Навернення» бажане, але не обов'язкове. Членство контрольоване і добровільне, може визначатися як особистим вибором індивіда, так і силою традиції
Секта	Членство контрольоване, добровільне, вимагає вольового акту. Необхідною умовою є передуюче вступу в громаду «навернення». Наявні суворі критерії відбору майбутніх членів, до послідовників висуваються вимоги відповідності прийнятим ідеалам
Культ	Членство добровільне. Наявні суворі критерії відбору майбутніх членів, до послідовників висуваються вимоги відповідності прийнятим ідеалам
<i>IV. Позиція з питання про спасіння</i>	
Церква	Проголошує принцип «extra ecclesiam nulla salus» – «поза церквою немає спасіння». Звідси нетерпиме ставлення до інодумців, послідовників інших релігій та конфесій
Деномінація	Характеризується терпимим ставленням до інших релігійних організацій. Визнає різні способи набуття спасіння
Секта	Демонструє претензію на виняткову роль власних принципів, цінностей і догматів для справи спасіння
Культ	Ґрунтується на основі плюралізму. Визнає різні способи набуття спасіння

передає раз і назавжди владу державі і тим самим відмовляється від власних свобод, визнає право суверена не тільки регулювати соціальні чи майнові відносини, а й визначати «зміст» духовного життя членів суспільства [7, с. 304].

У «Політологічному енциклопедичному словнику» містяться такі виразні визначення держави. По-перше, це сукупність людей, території, на якій вони проживають, і суверенної в межах даної території влади. У цьому розумінні термін «держава» є тотожним поняттям «країна», «основний суб'єкт міжнародного права». По-друге, це організація політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, який спрямовує та організовує за допомогою норм права спільну діяльність людей і соціальних груп, захищає права та інтереси громадян. Акумуляуючи у своїх руках владні повноваження, держава політично інтегрує суспільство і представляє його як у внутрішніх, так і в зовнішніх відносинах [7, с. 143–144].

Юридичні теорії держави, що виникли в Західній Європі в XIX ст. (К. Гербер, П. Лабанд із Німеччини, А. Дайсі з Англії, А. Есмен із Франції), розглядають її як єдиний суб'єкт права або «верхову юридичну особу», що має єдину волю й діє в зовнішніх та приватноправових відносинах. Держава в цих відносинах – це емпіричний факт,

самобутнє історичне явище, складне утворення, об'єднане в єдине ціле певною організацією. Держава є вищим втіленням влади і головним представником сили, її відмітною особливістю є саме наявність примусового володарювання [9, с. 654].

Концепція держави як юридичної особи має давню історію, не всі її положення сприймаються сучасною наукою. Для нас неабияке значення має розроблений юридичною теорією ще в XIX ст. інструментарій для формалізованих досліджень. У системі взаємовідносин «держава – церква» переважно саме держава як «верховна юридична особа» відіграє домінуючу роль. Вона законодавчо встановлює умови існування, межі діяльності релігійних організацій, і в цьому ми переконалися на прикладі Чехії у процесі наукового пошуку.

Основні типи відносин між церквою і державою почали складатися в епоху Відродження, коли розпочалися активні процеси секуляризації всіх сторін життя суспільства (політика, наука, культура тощо), які, по суті, тривають і нині. Цьому насамперед сприяв розвиток наукових знань, особливо вчення про природне право, згідно з яким держава та її інституції мають земне, а не Божественне походження. Релігія поступово стає приватною справою. Такі типи відносин існують і в наш час:

Таблиця 2

Сучасні моделі державно-церковних відносин

Модель	Різновид моделі	Зміст відносин
Синкретична	Державна церква	Провідна релігійна організація є державним інститутом
	Національна церква	Домінуюча конфесія, хоча й не є державним інститутом, але перебуває у привілейованому становищі щодо інших конфесій
	Клерикальна	Потужні конфесії за допомогою політичних засобів активно впливають на державне управління, досягаючи привілейованого становища
	Теократична	Домінуюча конфесія стоїть над державою, в основу державних законів покладаються церковні канони
Антагоністична	Ворожа	Ставлення держави до церкви вороже або недоброзичливе, незалежно від того, якою конфесією представлена церква
	Байдужа	Церква діє в межах встановлених державою законів і компетенцій, але якщо компетенція та інтереси церкви перетинаються з державними, перевага однозначно надається державі
Симбіотично-партнерська (так зване «кульгаве» розмежування між церквою та державою)	Зрівняльна	Конфесії діють як суспільні корпорації в межах цивільного права. Узгодженням інтересів держави і церкви та розмежуванням їхньої компетенції опікується спеціальний координаційний орган, що створюється державою або державою спільно з церквою
	Ліберальна	На основі міжнародного права і цивільного законодавства країни, виходячи зі спільних суспільних інтересів держава і церква залучаються до всебічного активного співробітництва на регіональному та загальнодержавному рівнях з метою розширення соціального служіння церкви, координації державних і церковних гуманітарних програм. Держава надає максимального сприяння церкві в її розвитку. Церква перетворюється на інститут громадянського суспільства
	Конкордат	Взаємини між державою і церквою базуються на основі норм міжнародного права у договірному порядку. Такий договір підписується обома сторонами і не може бути змінений самочинно однією з них

1) віротерпимість і нетерпимість, за яких одна чи декілька релігій мають привілейований стан, а всі інші проголошуються терпимими чи нетерпимими;

2) свобода віросповідань, за якої всі релігії рівні між собою, а людина вільна у своєму виборі конфесії і відправленні релігійного культу;

3) свобода совісті, яка, крім проголошення рівності всіх релігій між собою, дозволяє людині не лише вільно обирати будь-яку релігію, але й бути невірним.

Нині приблизно третина держав світу проголосила у своїх основних законах принцип свободи совісті [8, с. 151–152].

Сучасні моделі державно-церковних відносин у своїй основі ґрунтуються на потрійному розділенні, в основі якого, на переконання українського фахівця в галузі державного управління Ю. Кальниша, покладено переважно політичні аспекти взаємодії держави і церкви. Так, у рамках різних моделей держава по-різному розглядає церкву у своїх відносинах з нею. У рамках синкретичної моделі церква для держави – це невіддільна частина єдиного державного організму. В рамках антагоністичної моделі це специфічне суспільне утворення, яке з тих чи інших причин є позасистемним, іншородним елементом держави, що в ряді випадків розглядається як баласт чи навіть ворожа щодо держави сутність. Зрештою, в рамках так званої симбіотично-партнерської моделі

церква розглядається державою як рівноправний суб'єкт взаємовигідних відносин, партнер держави на широкому соціальному полі, який діє в суспільстві поруч із державою, подекуди перетинаючись із нею в своїх інтересах, не зливаючись із державою, але й не протиставляючи себе їй [4, с. 198–200].

Отже, загальна класифікація сучасних моделей державно-церковних відносин може бути відображена таким чином (див. табл. 2).

Ми поділяємо точку зору кардинала Й. Ґюфнера, згідно з якою найбільш прийнятною для церкви й найпоширенішою моделлю її стосунків із державою є так зване «кульгаве» розмежування між ними (симбіотично-партнерська модель), за якого, з одного боку, визнаються незалежність і автономність церкви й держави, а з іншого – вони інституційно пов'язані між собою. Для такої форми розмежування держави і церкви зазвичай характерними є визнання за церквою права юридичної особи публічного права, наявність у країні церковного податку, функціонування відкритих конфесійних шкіл, богословських факультетів у світських навчальних закладах тощо [1, с. 264–265].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, державно-церковні відносини – це поняття, яке характеризує взаємовідносини між державою та церквою. Державно-церковні відносини поділяються на декілька видів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ґюфнер Й. (кардинал). Християнське суспільне вчення. [Пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений]. Львівська богословська академія; Ін-т релігії та суспільства. Львів : Свічадо, 2002. 304 с.
2. Дьюрем К. Археологія міжнародних норм релігійної свободи. *Релігійна свобода*. 2016. № 19. С. 11–16.
3. Інституційні процеси конфесійного життя світу й України: колективна монографія / за ред. А. М. Колодного. Київ : Українська академія друкарства, 2015. 384 с.
4. Кальниш Ю.Г. Державно-церковні відносини: історія розвитку і сучасна політична типологізація. В кн. : Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні : наук. збірник. / за ред. В. Бондаренко, А. Колодного. Київ : ВіП, 2001. С. 198–200.
5. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. Київ : Інформаційно-видавничий відділ УПЦ, 2002. 80 с.
6. Палінчак М.М. Зміст і теоретико-методологічні функції поняття «державно-церковні відносини». *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації: український науковий журнал*. Київ : Університет «Україна», 2013. № 1. 264 с. С. 50–57.
7. Політологічний енциклопедичний словник. / за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенька. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
8. Релігія в контексті суспільної свідомості : колективна монографія / за ред. А. М. Колодного. Київ : ТОВ НВП Інтерсервіс, 2015. 480 с.
9. Стрельбицький М.Н. Комплексне дослідження сутності держави. *Держава і право* : зб. наук. праць. Серія: *Юридичні і політичні науки*. Вип. 24. Київ : Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2004. 667 с. С. 653–655.